

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 20 (33)

Суми – 2020

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i20.p82>

ЕВОЛЮЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТІЖНИХ ІНСТРУМЕНТІВ: ФІНАНСОВО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

*Пожидаєва Марія Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового права
Навчально-наукового інституту
«Юридичний інститут Державного вищого
навчального закладу «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

У статті проаналізована еволюція використання електронних платіжних інструментів з позиції фінансового права. В умовах динамічного впровадження новітніх технологій у галузі розрахунків початок історії розвитку сучасних електронних платіжних інструментів умовно можна пов'язати зі створенням Лондонської розрахункової палати в 1775 році у Великій Британії та подальшим активним використанням у розрахунках векселів і чеків, а також інших платіжних документів шляхом заліку взаємних вимог. Разом з цим, запропонована періодизація еволюції застосування у розрахунках електронних платіжних інструментів з позиції зарубіжного та вітчизняного досвіду, яка включає три основні етапи:

I етап (кінець XVIII ст. – кінець XIX ст.) формування правових передумов зародження перших електронних платіжних інструментів у вигляді векселів і чеків, а також платіжних документів на основі заліку взаємних вимог;

II етап (XX ст.) електронізація платіжних операцій шляхом супроводження їх електронними платіжними засобами (банківськими картками, мобільними платіжними інструментами), електронними гаманцями для ініціювання платежів, а також застосування перших електронних грошей для оплати товарів і послуг.

III етап (XXI ст. – сьогодні) цифровізація платежів, що характеризується активним використанням безконтактних чипових платіжних карток, безконтактних мобільних платіжних інструментів, електронних грошей, електронних платіжних засобів на основі таких широко розповсюджених у світі електронних платіжних екосистем, як PayPal (1998), Payoneer (2005 рік), Skrill (2001 рік), Stripe (2009 рік), TransferWise (2010 рік) тощо, віртуальних грошей у вигляді криптовалют, QR-кодів, упровадженням цифрових валют центральних банків.

В основі запропонованої періодизації еволюції електронних платіжних інструментів лежать історичні факти, економічні умови, упровадження новітніх фінансових технологій, національні вподобання та розвиток законодавства у сфері здійснення платежів. При цьому специфіка генезису використання електронних платіжних інструментів в Україні обумовлюється недосконалим спеціальним законом про платіжні системи та переказ коштів, що, на жаль, не відповідає сучасним міжнародним та європейським стандартам. Тому виникає гостра потреба у реформуванні застарілого вітчизняного законодавства у сфері здійснення платежів шляхом прийняття нового Закону України «Про платіжні послуги».

Ключові слова: електронний платіжний інструмент, електронний платіжний засіб, використання електронних платіжних інструментів, еволюція електронних платіжних інструментів, фінансове право.

Pozhydaeva M.A. Evolution of the use of electronic payment instruments: financial and legal aspect. The evolution of the use of electronic payment instruments from a finance law position is analyzed in the article. In the context of the latest technology dynamic introduction in the field of payments, the beginning of the history of modern electronic payment instruments can be conditionally

linked to the creation of the London Clearing House in 1775 in the United Kingdom and the subsequent active use in the calculation of promissory notes and cheques, as well as other payment documents on the basis of clearing. At the same time, we propose to periodize the evolution of the use of electronic payment instruments in the calculation of foreign and domestic experience, which includes three main stages:

Stage I (end of the XVIII century - end of the XIX century) formation of legal preconditions for the birth of the first electronic payment instruments in the form of promissory notes and cheques, as well as payment documents on the basis of clearing;

Stage II (XX century) electronization of payment transactions with the support of their electronic means of payment (bank cards, mobile payment instruments), electronic purses for initiating payments, as well as the use of the first electronic money in order to pay for goods and services.

Stage III (XXI Century - nowadays) digitization of payments, characterized by the active use of contactless chipped cards, contactless mobile instruments, electronic money, electronic payment means based on widespread electronic payments in the world of electronic payment ecosystems, such as PayPal (1998), Payoneer (2005), Skrill (2001), Stripe (2009), TransferWise (2010), etc., virtual money in the form of virtual currencies, Quick Response codes, and the introduction of digital currencies of central banks.

The suggested periodization of the evolution of electronic payment instruments is based on historical facts, economic conditions, the introduction of the latest financial technologies, national preferences and the legislation development in the field of payments. At the same time, the genesis specificity of the use of electronic payment instruments in Ukraine is conditioned by the imperfect special law on payment systems and the transfer of funds, which, unfortunately, does not meet the current international and European Union standards. Therefore, there is an urgent need to reform outdated domestic legislation in the field of payments by adopting a new Law of Ukraine «On Payment Services».

Keywords: electronic payment instrument, electronic means of payment, use of electronic payment instruments, electronic payment instruments evolution, finance law.

Постановка проблеми. Завдяки значному технологічному прориву, з яким пов'язано зниження витрат грошового обігу, здешевлення безготівкових розрахунків, підвищення швидкості, надійності, оперативності проведення платежів, посилення захисту від шахрайства, розширення функціональності електронних платіжних інструментів останні набули широкої популярності для здійснення платіжних операцій. За допомогою платіжних інструментів відбувається ініціювання переказу коштів як для оплати товарів і послуг, так і здійснення грошових переказів. Надання та використання платіжних інструментів, як правило, не створює системного ризику. Однак ці інструменти повинні бути безпечними та ефективними, щоб підтримувати довіру до валюти та сприяти ефективній економіці [1].

Так, Європейський центральний банк розробив стандарти державного нагляду (оверсайта) платіжних інструментів [2] та узагальнений підхід до їх оцінювання для використання в рамках єдиної зони платежів в євро (Single Euro Payments Area, далі – SEPA), а також конкретизував стандарти оверсайта для таких загальноприйнятих платіжних інструментів (схем), як пряме дебетування, кредитові перекази, карткові платіжні схеми,

електронні гроші. Дійсно, безперебійне функціонування платіжних інструментів позитивно впливає на економічний розвиток будь-якої країни. Отже, подальша імплементація стандартів ЄС у сфері оверсайта платіжних інструментів та його впровадження для України є актуальними.

З метою розкрити якісні показники прогресивних змін у сфері застосування електронних платіжних інструментів, спрогнозувати подальшу їх еволюцію та задати правильні вектори розвитку фінансово-правового регулювання відносин у сфері здійснення платежів і переказу коштів необхідно проаналізувати історико-правові етапи становлення використання електронних платіжних інструментів. Під останніми в даній статті слід розуміти персоналізовані засоби, пристрої та/або набір процедур, що узгоджені між користувачем та постачальником платіжних послуг та використовуються для ініціювання переказу коштів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вивченню та аналізу проблематики платіжних систем, їх оверсайта, правової природи електронних платіжних засобів, обігу електронних

грошей присвячена значна кількість праць переважно економічного змісту таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Ю. С. Балакіної, А. Грінспена, Т. Т. Ковальчука, Б. Коена, Т. Коккола, І. С. Кравченко, Т. Д. Косової, С. В. Міщенко, О. О. Папаїка, С. О. Пиріг, Дж. Спіндлера, Б. Саммерса, Д. Чаума та ін. Окремі правові питання функціонування платіжних систем, використання електронних грошей під час розрахунків досліджувались і вченими-юристами різних галузей права: Є. О. Алісовим, Т. К. Адабашевим, Д. О. Гетманцевим, О. А. Лукашевим, А. М. Новицьким, В. О. Рядінською, І. О. Трубіним та ін. Зокрема, певні наукові праці А. Т. Ковальчука, С. Г. Стеценка, С. Є. Федорова присвячені фінансово-правовим засадам регулювання криптовалют, інноваційних фінансових технологій, державному фінансовому контролю у цій сфері [3;4;5]. Разом з тим, у публікаціях про електронні платіжні системи недостатня увага приділяється питанням становлення та розвитку електронних платіжних інструментів, а також їх фінансово-правового регулювання на тому чи іншому етапі еволюції. Також слід враховувати і перспективну сучасну пропозицію Національного банку України (далі – НБУ) щодо трансформації розуміння платіжних інструментів з метою наближення національного законодавства до стандартів ЄС.

Метою статті є охарактеризувати еволюцію використання електронних платіжних інструментів з позиції фінансового права.

Виклад основного матеріалу. Питанням правового регулювання безготівкових розрахунків та застосування платіжних інструментів присвячено чимало наукових праць у рамках фінансового, цивільного, господарського права. У світовій і вітчизняній практиці використовуються різні види платіжних інструментів. Вибір конкретного платіжного інструменту та способу здійснення платежу визначається еволюційним вектором розвитку платіжних інструментів, що являє собою безперервний процес, успішність результатів якого безпосередньо залежить від історичних, економічних умов, упровадження новітніх технологій, досконалості законодавства, національних та культурних уподобань.

Так, відповідно до п. 14 ст. 4 Директиви (ЄС) 2015/2366 про платіжні послуги на внутрішньому ринку платіжним інструментом є персоналізований засіб(би), пристрій(рої) та/або набір процедур, що узгоджені між користувачем та постачальником платіжних послуг та використовуються для ініціювання заявки на переказ коштів [6]. При цьому під заявкою на переказ коштів (платіжним розпорядженням) розглядається інструкція/вказівка платника або отримувача

платежу своєму постачальнику платіжних послуг здійснити платіжну операцію. Дане визначення платіжного інструменту є ширшим, ніж чинне на сьогодні в Україні поняття «платіжний інструмент», яке міститься в п. 1.31 ст. 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів» від 05.04.2001 та обмежується розумінням лише двох видів платіжних інструментів: 1) документів на переказ коштів; 2) електронних платіжних засобів. При цьому НБУ пропонує у відповідних нормах законопроекту «Про платіжні послуги» використовувати європейське поняття «платіжний інструмент» та відмежовує електронні гроші від платіжних інструментів. Хоча в п. «в» ч. 1 ст. 1 Директиви (ЄС) 2015/2366 серед категорій провайдерів платіжних послуг передбачені й установи, які працюють з електронними грошима. Іншими словами, норми цієї Директиви не розмежовують платіжні інструменти й електронні гроші та не виділяють окремо електронні платіжні засоби (платіжні картки, мобільні платіжні інструменти) як один з видів платіжних інструментів. Саме поняття «електронні гроші» та положення про започаткування, здійснення та пруденційний нагляд за діяльністю установ, що працюють з електронними грошима, містяться у нормах спеціальної Директиви 2009/110/ЄС [7].

Генезис становлення та розвитку електронних платіжних інструментів через інноваційність останніх не має тривалої історії. Водночас, в умовах динамічного впровадження новітніх технологій у галузі розрахунків початок історії розвитку сучасних електронних платіжних інструментів умовно можна пов'язати зі створенням Лондонської розрахункової палати в 1775 році в Великій Британії [8, с. 469; 9, с. 414]. Завдяки функціонуванню цієї палати у Великій Британії раніше, ніж в інших країнах, безготівкові розрахунки використовувались переважно у вигляді векселів і чеків, а також інших платіжних документів шляхом заліку взаємних вимог.

Разом з цим, спробуємо узагальнено визначити періодизацію еволюції застосування у розрахунках електронних платіжних засобів з позиції зарубіжного та вітчизняного досвіду, яка включає три основні етапи.

I-им етапом (кінець XVIII ст. – кінець XIX ст.) можна вважати формування правових передумов зародження перших електронних платіжних інструментів у вигляді векселів і чеків, а також платіжних документів на основі заліку взаємних вимог. У 1891 році компанія «American Express», яка займалась перевезенням грошей між приватними особами, компаніями і банками, випускає перший дорожній чек, який вважають попередником паперової платіжної картки [10]. Та

вже з 1871 року відбувається поступова електронізація платежів шляхом здійснення грошових переказів через телеграфний зв'язок за допомогою Western Union Telegraph Company [11].

II-ий етап (XX ст.) характеризується суцільною електронізацією платіжних операцій шляхом супроводження їх електронними платіжними засобами (банківськими картками, мобільними платіжними інструментами), електронними гарантіями для ініціювання платежів, а також застосування електронних грошей для оплати товарів і послуг. Поряд з чеками та векселями з'являються перші паперові, а згодом металеві кредитні картки [12, с. 29; 13; 14]. У 40 – 50-ті рр. відбувається активізація розрахунків банківськими картками у США та подальше їх застосування в Європі, а також здійснення грошових переказів за допомогою міжнародної системи грошових переказів MoneyGram (1940). Поява всесвітньо відомих міжнародних карткових платіжних систем: MasterCard (1967, 1980), Visa (1976), American Express (1958, 1968), JCB (1961). В Україні для розрахунків платіжні картки Visa та EuroPay International (на сьогодні – MasterCard) почали застосовуватись з 1996 року [12, с. 33].

На початку 90-х р. в Європі та США з'являються перші банківські смарт-картки з вбудованим чипом, в Японії розробляються QR-коди (англ. Quick Response Code – код швидкого реагування), а в 1994 році в США випускаються перші електронні гроші «eCash» корпорацією DigiCash Inc., яка була заснована Девідом Чаумом у 1989 році [15; 16].

На підставі аналізу основних положень таких міжнародних документів, як Доповіді Банку міжнародних розрахунків «Складності для центральних банків, що виникають у зв'язку з розвитком електронних грошей», опублікованої в жовтні 1996 року, спільного Звіту Комітету платіжних та розрахункових систем і Групи комп'ютерних експертів центральних банків групи 10 країн (G10) «Безпека електронних грошей», опублікованого в серпні 1996 року, Доповіді Базельського комітету з банківського нагляду «Управління ризиками операцій банків з електронними грошима», опублікованого в березні 1998 року, зведеного обзорного Опитування про розвиток електронних грошей у різних країнах світу, підготовленого Банком міжнародних розрахунків та опублікованого у травні 2000 року, а також Звіту про електронні гроші, наданого Європейським Центральним Банком та опублікованого у серпні 1998 року, Директиви 2000/26/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними» (втратила чинність

на підставі Директиви 2009/110/ЄС від 16.09.2009) [7], можна зробити висновок, що поява та еволюція електронних грошей упродовж 90-х рр. характеризувалась представленням продуктів з електронними грошима двох видів: 1) картки зі збереженою вартістю (англ. stored-value cards, SVC) або передплачених карток (англ. prepaid cards); 2) передплачені програмні продукти у вигляді мережевих грошей (англ. network money).

Наприкінці 90-х р. починають застосовуватись мобільні платіжні інструменти з використанням мобільного оператора для здійснення платежів, а за допомогою Інтернету розпочала свою діяльність міжнародна платіжна екосистема PayPal (1998).

III-ім етапом можна розглядати еру XXI ст. до сьогодні як цифровізацію платежів, що характеризується активним використанням безконтактних чипових платіжних карток, безконтактних мобільних платіжних інструментів, електронних грошей, електронних платіжних засобів на основі таких широко розповсюджених у світі платіжних екосистем, як Payoneer (2005 рік), Skrill (2001 рік), Stripe (2009 рік), TransferWise (2010 рік) та ін. Поряд з цими інструментами для розрахунків триває поширення застосування електронних грошей. З 2009-го року активно розвиваються віртуальні гроші у вигляді криптовалют/біткоїна (англ. Bitcoin). З середини другого десятиріччя у Китаї платежі переважно здійснюються за допомогою QR-кодів. Наприкінці другого десятиріччя XXI ст. Сенегал, Туніс, Сінгапур почали впроваджувати цифрові валюти центральних банків.

В Україні лише з 18 жовтня 2012 року законодавець запроваджує поняття «електронні гроші», особливості випуску електронних грошей в Україні шляхом закріплення цього на рівні спеціального закону нормами ст. 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05.04.2001, тим самим надаючи електронним грошам повноцінного правового статусу. Правовий статус криптовалюти в Україні поки залишається невизначеним, але це не означає, що криптовалюта заборонена. У той же час, відповідними нормами нового Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019, який набирає чинності з 28.04.2020, передбачено узагальнене поняття «віртуальний актив» (див. п. 13 ч. 1 ст. 1 Закону). Починаючи з 2018 року, в Україні QR-коди почали просуватись ПриватБанком [17]. Водночас слід зазначити, що із запровадженням міжнародного номеру банківського рахунку IBAN НБУ розробив

проект правил єдиних засад використання QR-коду учасниками безготівкових розрахунків для здійснення переказу коштів та вимоги до реквізитів QR-коду, що сприятиме зручності безготівкових розрахунків, спрощенню сплати рахунків та обміну платіжними реквізитами [18]. Також з метою зменшення частки готівки в обігу НБУ вивчає можливість випуску власної цифрової валюти – електронної гривні [19].

Висновки. В основі запропонованої періодизації еволюції електронних платіжних інструментів лежать історичні факти, економічні умови, упровадження новітніх фінансових технологій, національні вподобання та розвиток законодавства у сфері здійснення платежів. При цьому специфіка генезису використання електронних платіжних

інструментів в Україні обумовлюється недосконалим спеціальним національним законом про платіжні системи та переказ коштів, що, на жаль, не відповідає сучасним міжнародним та європейським стандартам. З метою реформування застарілого законодавства в зазначеній вище сфері НБУ запропонував розроблений ним проєкт Закону України «Про платіжні послуги», який розміщено з 31.01.2020 на сайті його офіційного Інтернет-представництва для громадського обговорення [20]. Даний законопроект спрямовано на впровадження концепції Open Banking, якою передбачені технологічні стандарти, що дозволять користувачам обирати найбільш прийняттого постачальника платіжних послуг за найменшу комісійну винагороду.

Література:

1. Payment instruments. European Central Bank. Eurosystem. URL: <https://www.ecb.europa.eu/paym/pol/activ/instr/html/index.en.html> (Last accessed: 20.12.2019).
2. Harmonised oversight approach and standards for payment instruments. European Central Bank. February, 2009. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/harmonisedoversightpaymentinstruments2009en.pdf> (Last accessed: 20.12.2019).
3. Ковальчук А. Т., Котляревський Я. В., Князєв С. І. Інституціональні аспекти регулювання інноваційних фінансових технологій у контексті розвитку криптовалют. Економіка та право. 2019. № 3. С. 97-106.
4. Ковальчук А. Т., Стеценко С. Г. Фінансово-правові засади регулювання криптовалютного ринку. Публічне право. 2018. № 1. С. 85-92.
5. Федоров С. Є. Державний фінансовий контроль і криптовалютні операції: поза межами права. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 3. С. 218-222.
6. Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council of 25.11.2015 on payment services in the internal market, amending Directives 2002/65/EC, 2009/110/EC and 2013/36/EU and Regulation (EU) No 1093/2010, and repealing Directive 2007/64/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32015L2366> (Last accessed: 11.02.2020).
7. Директива 2009/110/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами - емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС, та скасовує Директиву 2000/46/ЄС, від 16.09.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a18 (дата звернення: 11.02.2020).
8. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / Под общ. ред. А. Г. Грязновой. Москва: Финансы и статистика, 2002. 1168 с.
9. Железнов В. Я. Очерки политической экономии. 6-ое изд., исправленное и дополненное. Москва: Тип. Т-ва И. Д. Сытина. 1908. 859 с.
10. American Express. Our History. URL: <https://about.americanexpress.com/our-history>. (Last accessed: 20.12.2019).
11. Western Union Celebrates 160 Years of Innovation. May, 2011. URL: <http://ir.westernunion.com/news/archived-press-releases/press-release-details/2011/Western-Union-Celebrates-160-Years-of-Innovation/default.aspx> (Last accessed: 20.12.2019).
12. Пиріг С. О. Платіжні системи. Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2008. 240 с.
13. Charga-Plate in Red Leather Case, United States, 1950's. URL: https://americanhistory.si.edu/collections/search/object/nmah_1251614 (Last accessed: 11.01.2020).

14. The Story of The Credit Card: More Interesting Than You'd Admit. URL: <https://www.visionpayments.com/the-story-of-the-credit-card-more-interesting-than-you-d-admit/> (Last accessed: 11.01.2020).

15. World's first electronic cash payment over computer networks. DigiCash Information. 26 May, 1994. URL: https://web.archive.org/web/20150107040853/https://w2.eff.org/Privacy/Digital_money/?f=digicash.announce.txt (Last accessed: 11.01.2020).

16. Jake Frankenfield. Jun 13, 2018. DigiCash. URL: <https://www.investopedia.com/terms/d/digicash.asp> (Last accessed: 20.12.2019).

17. Платежі по QR-коду. ПриватБанк. URL: <https://privatbank.ua/qr> (дата звернення: 20.01.2020).

18. Розроблено проект Правил використання QR-коду для переказу коштів. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/rozrobleno-proekt-pravil-vikoristannya-qr-kodu-dlya-perekazu-koshtiv> (дата звернення: 20.12.2019).

19. Національний банк продовжить вивчати можливість випуску власної цифрової валюти – е-гривні. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/natsionalniy-bank-prodovjit-vivchati-mojlivist-vipusku-vlasnoyi-tsifrovoyi-valyuti--e-grivni#> (дата звернення: 05.01.2020).

20. Про платіжні послуги: проект Закону України від 31.01.2020. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/31012020_проект_закону.pdf?v=4 (дата звернення: 01.02.2020).